

KONSENZUS BEZ POKRIĆA

Neven Sesardić, Školska knjiga, Zagreb, 2022., 471 str.

Enes Kulenović <https://orcid.org/0000-0002-9291-5691>

Fakultet političkih znanosti
Sveučilište u Zagrebu

E-mail: enes.kulenovic@fpzg.hr

Recenzija knjige
Zaprimljeno: 29. 10. 2022.
Prihvaćeno: 2.11. 2022.

Knjiga *Konsenzus bez pokrića* filozofa Nevena Sesardića počinje obećavajuće. Kako naslov sugerira, autor želi dovesti u pitanje konsenzus oko određenih važnih moralnih i političkih pitanja – poput granica slobode govora, imigracijske politike, reforme obrazovanja i neopravdanosti smrtne kazne – oslanjajući se na logičke uvide i empirijska istraživanja. Postojanje konsenzusa nije, naravno, potvrda da je uvjerenje oko kojeg se većina slaže istinito. Jedna od glavnih zadaća filozofije, ako slijedimo sokratovsku tradiciju, jest propitivati široko rasprostranjena uvjerenja i upozoriti kada takva uvjerenja počivaju na slabim argumentima ili neutemeljenim pretpostavkama. Da iskoristimo poznatu metaforu, Sesardićeva ambicija je da poput obada podbode velikog, ali tromog konja demokratskoga konsenzusa.

Nažalost, suprotno hvalospjevu s naslovnice da ova knjiga predstavlja "prvo-razredan izazov intelektualnoj lijenosti i konformizmu", *Konsenzus bez pokrića* vrvi tankim ili neutemeljenim argumentima, selektivnim pozivanjem na znanstvena istraživanja i prozivanjem za ideološku pristranost onih s čijom se pozicijom autor ne slaže. Knjiga je polemička i pisana za širu publiku, pa ne bi bilo pravedno očekivati filozofsku rigoroznost koju nalazimo u tekstovima pisanim za uski znanstveni krug. No, to ne opravdava razinu površnosti s kojom autor pristupa važnim temama kojima se knjiga bavi. Od filozofa koji je svoju karijeru proveo pišući unutar analitičke tradicije, čitatelj bio očekivao barem dvije stvari. Prvo, da su temeljni koncepti o kojima raspravlja jasno i precizno određeni. Drugo, da u tekstu možemo pronaći ozbiljno razmatranje problema, uzimajući u obzir argumente i empirijske studije koji podržavaju, ali i one koji su protivni poziciji koju autor brani. Oba ova očekivanja nju ostaju, iz poglavlja u poglavlje, neispunjena.

To je vidljivo već u drugome poglavlju "Sloboda govora i njezini neprijatelji" gdje autor raspravlja o tome predstavlja li zakonska regulacija govora mržnje legitimno ograničavanje slobode govora. Sesardićeva pozicija nije ni kontroverzna ni, u kontekstu filozofskih rasprava o govoru mržnje, protivna prevladavajućem konsenzusu. Naime, barem među angloameričkim filozofima i političkim teoretičarima prevladava stav koji zagovara i autor: da država, čak i slučajevima javnog iskazivanja netrpeljivosti ili mržnje prema pripadnicima određenih grupa, ne bi smjela ograničavati slobodu govora na temelju sadržaja izrečenog osim kada takav govor predstavlja izravnu prijetnju drugim građanima (v. Brettschneider, 2010; Dworkin, 2009; Heinze, 2015; Malik, 2012; Strossen, 2018). Također, autorov stav da bi država koja zabranjuje simbole desnih totalitarnih poredaka, konzistentnosti radi, trebala zabraniti i simbole lijevih totalitarnih poredaka. u skladu je sa stavovima većine hr-

vatskih građana (v. Blanuša i Kulenović, 2018). Problem nije u poziciji koju Sesardić brani, već u neuvjerljivim i površnim argumentima koje koristi u obrani te pozicije.

Prvi ozbiljan problem u ovome poglavlju je da je sam pojam govora mržnje kako ga koristi Sesardić neprecizan. Iako ne postoji jednoznačna definicija tog pojma, ni u filozofskim raspravama ni u komparaciji zakonodavnih okvira različitih demokratskih država, radi se o pojmu koji ima nekoliko jasnih odrednica. Tako, primjerice, neopravdano nazvati nekog pojedinca rasistom nije, kako Sesardić tvrdi (str. 39), govor mržnje. Govor mržnje je usmjeren prema pripadnicima određene grupe na temelju njihovih askriptivnih karakteristika (spola, boje kože, etniciteta, seksualnog identiteta, itd.), ali ne uključuje prozivanja ili uvrede pojedinaca zbog njihovih moralnih ili političkih stavova.

Dodatno, Sesardić tvrdi da "govor mržnje nije govor koji izravno poziva na nasilje" (str. 61), iako međunarodni dokumenti poput *Međunarodne konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije* (čl. 4), *Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima* (čl. 20(2)), zakonodavstva većina ustavno-demokratskih država, kao i hrvatski Ustav (čl. 39), te Kazneni zakon (čl. 325), govore ne samo o zabrani širenja mržnje i netrpeljivosti, već i o zabrani pozivanja na nasilje prema pripadnicima određenih skupina. U definiciji govora mržnje Europske komisije protiv rasizma i netolerancije (ECRI, 2016), kao i UN-ovog dokumenta *Strategija i plan djelovanja protiv govora mržnje* (UN, 2020), eksplicitno stoji da zagovaranje i poticanje na nasilje prema pripadnicima određenih skupina predstavlja govor mržnje. Dakle, potpuno je nejasno na čemu Sesardić temelji svoju tvrdnju da govor mržnje ne uključuje izravno pozivanje na nasilje.

Autor unosi dodatnu konfuziju jer ne razlikuje govor mržnje i političku korektnost iako ta dva koncepta nisu samo proizašla iz drugačijeg povijesnog konteksta, već se razlikuju i u svojoj primjeni. Govor mržnje postao je dio zakonske regulacije javnog govora u svim ustavnim demokracijama (izuzev SAD-a) kao reakcija na genocidnu politiku Trećega Reicha prema Židovima i drugim manjinama, iako svoje teorijske korijene ima već u konceptu borbene demokracije koji je razvio njemački filozof i politolog Karl Loewenstein u dva članka objavljena 1937. (Loewenstein, 1937a, 1937b).¹ Govor mržnje je dio međunarodnog prava od 1948. kada je u *Konvenciji o sprječavanju i kažnjavanju zločina genocida* kao kažnjivo definirano javno poticanje na genocid, a u UN-ovoj Općoj Deklaraciji definirano pravo na zaštitu od poticanja na diskriminaciju. To pravo je kasnije prošireno u gore spomenutim međunarodnim konvencijama i paktovima, kao i presudama Europskog Suda za ljudska prava, te inkorporirano u ustave i kaznene zakone većine demokratskih država.

Nasuprot tome, politička korektnost ima svoje intelektualne korijene u američkim akademskim krugovima 1970-ih godina prošloga stoljeća koji su zagovarali filozofsko viđenje jezika prema kojem se jezik razumije kao medij kojim konstituiramo, a ne samo opisujemo stvarnost. Iz toga je proizašla ideja da su pogrdni nazivi i uvredljive tvrdnje – posebno ako su usmjerene protiv povijesno ugnjetavanih manjina poput crnaca, žena ili homoseksualaca – ne samo nepoželjni, već i duboko diskriminatorni. Prema tome pristupu, politički nekorektan govor sam po sebi postaje sredstvo diskriminacije i opresije.

Kada govorimo o primjeni, govor mržnje se razumije kao vrsta neprihvatljivog javnog govora koji je zakonski sankcioniran ili zaslužuje javnu osudu od strane države. Politička korektnost, s druge strane, uključuje javno prozivanje onih za koje se smatra da se koriste uvredljivim govorom, te regulaciju ne od strane države, već

¹ Detaljniji pregled povijesti regulacije govora mržnje, v. u: Waldron (2010).

kroz interna pravila nedržavnih organizacija (sveučilišta, tvrtki, sportskih udruženja, profesionalnih udruga, tiskovnih i elektroničkih medija ili društvenih mreža) kojima se regulira govor njihovih članova ili korisnika. Nije slučajno da je ideja političke korektnosti našla plodno tlo upravo u SAD-u, jedinog ustavnoj demokraciji koja nema zakonsku zabranu govora mržnje. Naime, nije teško zaključiti da su, upravo zbog toga što država odbija regulirati govor na temelju sadržaja izrečenog, tu ulogu na sebe preuzeli drugi akteri. Suprotno autorovoj tvrdnji da "niti jedna druga zemlja ne pridaje toliku važnost slobodi govora kao SAD" (str. 80) stoji činjenica da je Amerika ne samo izvorište suvremene ideje političke korektnosti, već i da ni u jednom drugom demokratskom društvu kultura probuđenih (*woke culture*) i kultura otkazivanja (*cancel culture*) nisu uzele toliko maha i do te mjere ugrozile slobodu govora svojih građana.

Da Sesardić ima ozbiljnih problema razlikovati između govora mržnje i političke korektnosti jasno je kada strahuje da osobe koje javno kažu da je "homoseksualnost grijeh" ili da su protivnici "masovnog useljavanja muslimana u Europu" ili tvrde "da postoji znatna razlika u prosječnoj inteligenciji između različitih rasa" (str. 44) mogu biti optužene za govor mržnje, pa čak i biti izvedene pred sud. Ovaj argument je potpuno neuvjerljiv, s obzirom na to da niti jedna demokratska država, uključujući Hrvatsku, ne bi prepoznala ove stavove kao govor mržnje i pravno sankcionirala osobe koje ih javno izgovore. Moguće je, naravno, da će ovakve izjave biti prepoznate kao politički nekorektni, te da u određenom kontekstu – primjerice, na nekim američkim sveučilištima ili na društvenim mrežama – to može rezultirati s ozbiljnim posljedicama poput gubitka radnoga mjesta ili društvenog ostracizma. No, ozbiljna filozofska rasprava trebala bi moći razaznati između ekscesa političke korektnosti nasuprot zakonski reguliranim slučajevima govora mržnje.²

Čitajući knjigu stječe se dojam da autor korijene svakog ograničavanja slobode govora u demokratskim društvima nalazi u totalitarističkim tendencijama lijeve političke misli. Tako u tekstu nailazimo na bizarnu interpretaciju prema kojoj izvore zakonske regulative govora mržnje, kako u međunarodnom pravu, tako i u nacionalnim zakonodavstvima, možemo pronaći u komunističkoj ideji verbalnog delikta. Ta se interpretacija temelji na fiktivnoj povijesti u kojoj je SSSR tokom Hladnoga rata odigrao ključnu ulogu u tome da regulacija govora mržnje bude inkorporirana ne samo u međunarodno pravo, već i u ustave i kaznene zakone liberalno-demokratskih država. Na neki neobjašnjiv način, SSSR je uspio podvaliti "kukavičje jaje" (str. 48) svojim ideološkim neprijateljima i uvjeriti ih da ograniče jedno od temeljnih prava svojih građana. Jedini izvor na koji se Sesardić referira kao podršku ovoj interpretaciji je Morsinkova detaljna studija o *Općoj deklaraciji o ljudskim pravima*. No, ono što ta studija pokazuje je upravo suprotno od onoga što Sesardić tvrdi.

Naime, Morsink dokumentira kako su pokušaji sovjetskih delegata da se u tekst Delegacije eksplicitno unesu osude fašizma i puno restriktivnije definira pravo na slobodu govora bili neuspješni (v. Morsink, 1999: 69-72).³ Dio članka 7. UN-ove Opće deklaracije o zabrani poticanja na diskriminaciju imao je eksplicitnu podršku nekih od najistaknutijih članova Komisije za ljudska prava iz zapadnih demokrat-

² Jasan teorijski pristup određenju govora mržnje, v. u: Parekh (2012).

³ Do istog zaključka dolaze i druge povijesne studije o nacrtu UN-ove *Opće deklaracije* (v. Glendon, 2002; Lauren, 2003). Jedan od glavnih razloga zašto su SSSR i njene komunističke saveznice apstinirale od glasanja za *Deklaraciju* je taj što većina njihovih zahtjeva – o osudi fašizma, o prioritetu kolektivnih nad individualnim pravima, o kapitalističkoj eksploataciji – nije bila uvažena u završnoj verziji teksta koja je stavljena pred Opću skupštinu UN-a na glasanje.

skih država, te je članak izglasan jednoglasno od strane svih 45 delegata s izuzetkom Južnoafričke Republike (čiji delegat je ispravno procijenio da je članak 7. izravno protivan politici rasne diskriminacije koju je provodila njegova država). Dodatno, ova autorova interpretacija u potpunosti zanemaruje doprinos liberalne i demokratske tradicije mišljenja u osudi govora mržnje – od već spomenutih Loewensteinovih tekstova i argumenta o netoleriranju netolerantnih Karla Poppera, pa do obrane zakonskog sankcioniranja govora mržnje od strane jednog od vodeći liberalnih političkih teoretičara današnjice Jeremyja Waldrona.

Autorova rasprava o zabrani simbola totalitarnih poredaka, iako zanimljivo napisana, također je poprilično površna. Kao podršku argumentu da države koje zabranjuju nacističko znakovlje trebaju zabraniti i komunističke simbole, Sesardić na više od tridesetak stranica nudi povijesne vinjete kako bi pokazao da zločini počinjeni pod zastavom komunizma nisu ništa manje zastrašujući od zločina koje su počinili fašisti i nacisti. Zapravo, mnogi od zločina koje su počinili samoproglašeni komunisti, posebno ako govorimo o vladavini sovjeta za vrijeme Staljina, Crvenim Kmerima u Kambodži ili sjevernokorejskom poretku, bili su brutalniji i rasprostranjeniji nego što to autorove vinjete ilustriraju. Ako pristupamo raspravi o zabrani komunističkog znakovlja iz perspektive žrtava tih surovih poredaka, onda je uistinu opravdano zabraniti i komunističke i nacističke simbole. No, postoji i drugačija perspektiva prema kojoj isticanje određenih simbola treba razumjeti kao podršku određenim političkim vrijednostima i idealima, a ne nužno potporu zločinačkim poredcima.

U tom smislu, demokratska društva dijele neke od temeljnih vrijednosti sa socijalizmom i komunizmom poput socijalne jednakosti, univerzalnog dostojanstva svih ljudskih bića ili dokidanja ekonomske eksploatacije, dok su fašistička i nacistička ideologija dijametralno suprotstavljene temeljnim humanističkim vrijednostima. Iz ove perspektive, komunistički poredci, povijesno gledano, predstavljaju izdaju vlastitih ideala, dok nacistički poredci predstavljaju ozbiljenje ideala glorifikacije nasilja, slijepa poslušnosti političkom vođi, prirodne hijerarhije, rasne dominacije i istrebljenja parazitskih rasa. Radi se, primjerice, o perspektivi koju je zastupao Europski sud za ljudska prava u svom obrazloženju presude u slučaju *Vajnai*⁴ i koja je inkorporirana u izvorišne osnove hrvatskoga ustava koji se referira na povijesne temelje državne suverenosti ZAVNOH-a, te ustave Narodne RH i Socijalističke RH, odbacujući nasljeđe NDH.

To naravno ne znači da je ova perspektiva logički i moralno superiornija zahtjevu za zabranom kako nacističkih tako i komunističkih simbola. No, u ozbiljnoj raspravi o temi opravdane zabrane određenih političkih simbola ta bi se perspektiva, čak i ako je na koncu odbacimo, trebala uzeti u obzir, a ne da je, kao što to čini autor, u potpunosti ignoriramo. Naime, nije teško obraniti vlastitu poziciju ako se pozivamo samo na argumente koji idu nama u prilog, a ignoriramo kontraargumente. To je nešto što autor knjige *Konsenzus bez pokrića* opetovano čini.

Vjerojatno najeklatantniji primjer zanemarivanja argumenata druge strane nalazimo u šestom poglavlju, koje tematizira opravdanost smrtne kazne. Autorova rasprava u ovom poglavlju kreće s kritikom Camusovih argumenata protiv smrtne kazne izloženih u njegovom eseju *Rasprava o giljotini*. No, Sesardić se ne pokazuje kao pažljiv čitatelj s obzirom na to da, primjerice, govoreći o Camusovom zgražanju nad javnim egzekucijama, zanemaruje da su jedna od glavnih meta Camuso-

⁴ ESLJP, *Vajnai v. Hungary*, zahtjev br. 33629/06 od 8. 7. 2008. Sud je donio odluku da je zabrana crvene zvijezde protivna *Konvenciji o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda*.

vog teksta egzekucije koje država provodi iza zatvorenih vrata kaznonice daleko od očiju javnosti. Ignorirajući Camusove filozofski suptilnije argumente protiv smrtne kazne,⁵ Sesardić se fokusira na njegovu tvrdnju o neučinkovitosti smrtne kazne u odvratanju pojedinaca da počine teška kaznena djela. Autor tvrdi da francuski filozof "nije niti ponudio neki argument u prilog tome da smrtna kazna ne zastrašuje" (str. 295). Čitatelj upoznat s *Raspravom* zna da Camus nudi nekoliko argumenata u prilog svojoj tezi o neučinkovitosti smrtne kazne, no Sesardić je nezadovoljan s tim argumentima jer smatra da je Camus "jednostavno pretpostavio ono što je trebalo dokazati" (*ibid.*). Koji bi bio valjani dokaz? "Jedini način da se to pitanje razriješi", tvrdi Sesardić, "jesu empirijska istraživanja" (str. 301). Zar to nije upravo dokaz koji Camus nudi na stranici 146 kada se referira na izvještaj Engleske kraljevske komisije iz 1930. u kojem stoji zaključak: "sve statistike koje smo uzeli u obzir potvrđuju činjenicu da ukidanje smrtne kazne ne dovodi do povećanja broja zločina" (Camus, 1963: 146)? To se Camusovo pozivanje na empirijski dokaz o neučinkovitosti smrtne kazne u Sesardićevoj knjizi ne spominje.

Zanemarimo li ovakvo nemarno čitanje Camusa, je li opravdano ustvrditi da je smrtna kazna neučinkovita u sprječavanju budućih teških zločina? Od objave Camusova teksta je prošlo više od pola stoljeća, a od izvještaja Kraljevske komisije na koji se taj tekst referira skoro stoljeće. Što o ovom pitanju kažu suvremena empirijska istraživanja? Sesardićeva interpretacija tih studija u ovome poglavlju školski je primjer selektivnog čitanja znanstvene literature. Njegova glavna referenca, donekle začuđujuće, jest izvještaj uglednoga američkog Nacionalnog istraživačkog vijeća (*National Research Council*) koje je 2012., nakon detaljnog uvida u postojeća istraživanja o učincima smrtne kazne, zaključilo da ta istraživanja "ne daju nikakve informaciju o tome smanjuje li smrtna kazna, ili nje povećava, ili nema nikakvog učinka na stopu ubojstava" (NRC, 2012: 2). Sesardić uzima taj zaključak kao potvrdu da su Camus i svi oni koji tvrde da smrtna kazna ne djeluje kao efikasna prijetnja protiv teških zločina u krivu.

Prema njegovom čitanju, iako prema zaključku ovoga izvještaja ne postoji valjani empirijski dokazi da smrtna kazna djeluje kao sredstvo zastrašivanja, time nije "potvrđeno da smrtna kazna *ne* zastrašuje" (str. 302). Ta ocjena je logički moguće ispravna, ali kao moralni argument potpuno je promašena. Naime, ako prihvatimo da ne postoje znanstveni dokazi da postojanje smrtne kazne utječe – pozitivno ili negativno – na stopu kriminala, prihvatili smo i to da jedan od glavnih argumenata zagovornika smrtne kazne pada u vodu. Ono što Sesardićeva interpretacija prešućuje jest da je *National Research Council* svojim zaključkom kritizirao i odbacio ranije studije koje su ustvrdile da postojanje smrtne kazne spašava živote nevinih žrtava, a na kojima se temeljila odluka Vrhovnog suda SAD-a iz 1976. o zakonskoj opravdanosti smrtne kazne. Dakle, država koja želi opravdati provođenje smrtne kazne ne bi se trebala pozivati na znanstveno neutemeljen argument o učinkovitosti.⁶

Sesardić se referira na nekoliko ekonometrijskih panel istraživanja koja tvrde da postojanje smrtne kazne rezultira smanjenjem broja ubojstava, te priznaje da su te studije bile "oštro kritizirane, a bilo je, naravno i odgovora na te kritike", no dodaje da je to "potpuno uobičajeno u bilo kojoj disciplini, a posebno u slučaju radova takve metodološke i sadržajne kompleksnosti" (str. 305-306). Sesardić propušta

⁵ Puno pažljivije čitanje Camusa o ovoj temi, v. u: Morisi (2014).

⁶ Postoje, naravno, drugi argumenti za opravdanost, ali i za odbacivanje smrtne kazne. Jasan pregled tih argumenata, v. u: Šimonović (2020). Nažalost, ništa o tim drugim argumentima za ili protiv smrtne kazne čitatelj neće pronaći u Sesardićevoj knjizi.

reći svojim čitateljima da je izvještaj američkog *National Research Council*, koji je samo par stranica ranije hvalio, u poglavlju posvećenom panel istraživanjima (istim istraživanjima na koja se Sesardić pozitivno referira) zaključio da su takvi modeli istraživanja "neinformativni", te još uvijek ne predstavljaju "plodnu metodologiju za ispitivanje učinaka zastrašivanja povezanih sa smrtnom kaznom" (NRC, 2012: 71). Sličan problem nalazimo i u njegovom čitanju članka Jona Elstera u kojem ovaj poznati filozof i politički teoretičar odbacuje valjanost statističkih analiza koje pokazuju uspješnost smrtnih kazne kao sredstva zastrašivanja.

Prema Sesardiću, Elsterova je pozicija neuvjerljiva jer se ne temelji na "adekvatnoj argumentaciji" (str. 306). No, Elsterov argument počiva na činjenici da je Vrhovni Sud SAD-a donio odluku u opravdanosti smrtnih kazne na temelju Ehrlichove ekonometrijske studije koja je kasnije bila metodološki diskreditirana, uvažavanjem općega mjestu u društvenim znanostima – da su studije s tri ili više objašnjavajućih varijabli "besmislene", te na identičnom zaključku do kojeg je došao *National Research Council* kako "postoji prevelika nesigurnost oko činjenica" vezanih za statističku korelaciju između smrtnih kazne i zastrašivanja da bi se, na osnovi studija koje se pozivaju na tu korelaciju, opravdala smrtna kazna (Elster, 2011: 167-168). Teško je reći je li Sesardić nepažljiv čitatelj ili se nada da njegovi čitatelji nisu upoznati s tekstovima i istraživanjima na koje se referira.

Sesardić nije pretjerano sklon detaljnije se posvetiti i kritički pristupiti istraživanjima koja su u skladu s njegovom pozicijom, ali nema nikakve zadržke odbaciti kao neuvjerljiva ili jednostavno zanemariti ona istraživanja koja su suprotna njegovim stavovima. Tako odbacuje studiju iz 2008. na koju se referira *Amnesty International*, a koja pokazuje da znatna većina eksperata u području kriminologije, njih 88,2%, smatra da smrtna kazna nema učinak zastrašivanja za počinitelje teških zločina. Sesardić odbacuje valjanost te studije jer su većina kriminologa po izvornom obrazovanju sociolozi, a sociolozi su većinom pod "prekomjernim utjecajem ljevičarske ideologije" (str. 303).⁷ Dakle, Sesardić smatra opravdanim u potpunosti ignorirati mišljenje znanstvenih eksperata jer su vjerojatno većina njih ljevičari. I to u knjizi koja pretendira dovesti u pitanje prevladavajući konsenzus o različitim moralnim pitanjima na temelju znanstvene ekspertize. Čitatelj iz ovog može zaključiti da su znanstveni sudovi valjani samo ako su u skladu s autorovim ideološkim svjetonazorom.

Na koncu, za Sesardića je i sam *Amnesty International* ideološki suspektan jer promovira razumijevanje ljudskih prava tipično za "političku ljevicu (homoseksualni brak, veća kontrola oružja, ukidanje smrtnih kazne, kritike "rata protiv terorizma")" (str. 304). Jednako neuvjerljivima Sesardić smatra više studija na koje se, u svojoj kampanji za dokidanje smrtnih kazni, pozivao *Amnesty International*, a koje pokazuju nižu stopu ubojstava u američkim savezima država koje nemaju smrtnu kaznu. Da bi ta činjenica bila relevantna za raspravu o efikasnosti smrtnih kazni kao sredstva zastrašivanja, tvrdi Sesardić, morali bi dokazati da smrtna kazna nije imala nikakav učinak na stopu teških zločina. Nije dovoljno samo usporediti dvije države s obzirom na to da je moguće da je država sa smrtnom kaznom već ranije imala "znatno višu stopu ubojstva nego one druge države" (str. 303-304). Taj je Sesardićev argument valjan samo ako zanemarimo, kao što to on

⁷ Istraživanje provedeno 1995, pokazalo je da 75% ispitanih šefova policije i okružnih šerifa u SAD-u smatra da smrtna kazna ne vodi ka smanjivanju broja ubojstava (v. Hood, 2002). Možemo pretpostaviti da su šefovi policije i šerifi, barem za Sesardića, ideološki pouzdaniji od kriminologa, pa čudi da u svojoj knjizi ne navodi ovaj podatak.

radi, istraživanje koje, temeljeći se na podacima FBI-a, pokazuje da se u razdoblju od 1990.-2019. stopa ubojstva u američkim državama bez smrtne kazne znatno smanjila u odnosu na države koje imaju smrtnu kaznu.⁸ Tome valja dodati i druge empirijske studije koje Sesardić ne spominje u svojoj knjizi, a koje pokazuju da su stope ubojstva u SAD-u, iako u opadanju od 1990. do 2000., još uvijek četiri puta veće nego u drugim zapadnim demokracijama koje nemaju smrtnu kaznu (Steiker, 2002), kao i činjenicu da je u Kanadi, otkako je 1976. ukinuta smrtna kazna, stopa ubojstva smanjena za 43% (Truskett, 2003). Uzmemo li u obzir sve ove empirijske podatke, neozbiljno je tvrditi kako je široki konsenzus oko toga da se smrtna kazna ne može moralno opravdati argumentom da predstavlja efikasno sredstvo zastrašivanja, "bez pokrića".

Filozofski najproblematičniji dio u knjizi je autorova kritika onoga što naziva "egalitarnističkim mitom". Prema Sesardiću, premisa na kojoj počiva taj mit – da bi trebali izbjegavati pripisivati negativna obilježja pripadnicima određenih grupa – je pogrešna. Pripadnici nekih grupa pokazuju, upozorava Sesardić, veću sklonost nasilju ili kriminalu, terorizmu, maltretiranju žena, ovisnosti o socijalnoj pomoći (str. 46) ili lošije rezultate na testiranjima inteligencije. Ne radi se o tezi *grupnog esencijalizma*, tj. tezi da pojedinci koji pripadaju takvim grupama *a priori* posjeduju ta "negativna svojstva" (str. 47), već o statističkom uvidu da pripadnici tih grupa *u prosjeku* pokazuju takve negativne tendencije. Stoga, nasuprot "egalitarnističkom mitu" Sesardić brani tezu prema kojoj su "ljudske grupe... različite u brojnim aspektima, uključujući ponekad i one najvažnije koje zadiru u sferu moralnog vrednovanja" (str. 48). S obzirom na to da je autor knjige *Konsenzus bez pokrića* sigurno svjestan da se radi o veoma kontroverznoj tezi, iznenađuje njegova nonšalantnost i površnost u načinu na koji brani tu tezu, tim više što se ona provlači kroz nekoliko poglavlja knjige. Naime, glavni razlog zašto egalitaristi, kako ih naziva autor, žele izbjeći moralno vrednovanje pojedinaca na temelju njihove grupne pripadnosti je u tome što takvo vrednovanje često vodi ka diskriminaciji. No, prema Sesardiću, "diskriminacija može biti racionalna", dakle opravdana, "dotle dok je je bazirana na relevantnim razlikama" (str. 47).

Dva su ozbiljna problema s ovim argumentom. Prvo, čak i ako postoje relevantne razlike između pripadnika različitih grupa, bilo bi moralno arbitrarno diskriminirati bilo kojega pojedinca samo na temelju njegove pripadnosti određenoj grupi. S obzirom na to da grupa kojoj ta osoba pripada samo *u prosjeku* posjeduje višu razinu nepoželjnih "svojstva", te da su varijacije unutar različitih grupa uvijek znatno veće nego varijacije između grupa, tretirati bilo koju osobu drugačije samo zato što pripada određenoj grupi je neopravdano. Odluke koje donosimo u obrazovnoj, imigracijskoj, sigurnosnoj ili bilo kojoj drugoj politici utječu izravno na živote i blagostanje pojedinaca, te bi stoga bilo protivno načelu jednakosti šanse i poštivanja temeljnih prava diskriminirati bilo koju osobu na temelju njene grupne pripadnosti. I sam Sesardić priznaje: "korisnost informacija o grupnoj pripadnosti neke osobe rapidno opada s većim znanjem o relevantnim karakteristikama te konkretne osobe" (str. 47). Koja je onda poanta Sesardićevog koncepta racionalne diskriminacije? Ono što je relevantno, da se referiram na primjer iz poglavlja o useljeništvu (str. 183), nije to je li netko po vjeroispovijesti musliman, već je li ta konkretna osoba terorist, zlostavljač žena ili kriminalac. Zabraniti nekome ulazak u zemlju isključivo na temelju njegove vjere, s obrazloženjem da pripadnici te vjere *u prosjeku* imaju

⁸ Od 4% razlike 1990., preko 35 do 48% razlike u 2000-ima, do 15-30% u zadnjih nekoliko godina, v. DPIC, b.d.

višu razinu određenih "negativnih svojstva", nije racionalna i moralno opravdana, već izravna diskriminacija.

Drugi problem je način na koji Sesardić razumije koncept "relevantnih razlika". U poglavlju o slobodi govora, Sesardić je zabrinut da se isticanje nekih grupnih razlika prepoznaje kao govor mržnje, a drugih pak ne. Stoga, nije "tabu" reći "kako su muškarci skloniji nasilnom kriminalitetu nego žene" (str. 48), ali tvrdnje poput one "da postoje razlike u prosječnoj inteligenciji... između američkih bijelaca i crnaca" (str. 35) nailaze na "moralnu osudu". Izvan konteksta, Sesardićev prigovor je opravdan: obje ove tvrdnje su faktički točne, te ih stoga ne bi trebali tretirati drugačije. No, postoje dvije ključne razlike u gore navedenim tvrdnjama koje Sesardić ignorira. Prvo, muškarci nisu bili stavljeni u ropstvo i kasnije bili izloženi sustavnoj diskriminaciji na temelju svoje statistički veće sklonosti nasilju. Drugo, *prosječna sklonost* muškaraca nasilju neosporna je biološka činjenica, dok je povezanost pigmenta kože s kvocijentom inteligencije znanstveno, najblaže rečeno, krajnje upitna. Naravno, sama tvrdnja da postoji razlika u rezultatima testiranja kvocijenta inteligencije između afroameričkih i bijelih američkih građana nije rasistička. Niti je Sesardićeva pozicija rasistička: on ne tvrdi da su svi crnci, po prirodi i u usporedbi s bijelcima, kognitivno ograničeni, već da *u prosjeku* crnci postižu lošije rezultate na testovima inteligencije. Ta je tvrdnja znanstveno točna, barem u kontekstu istraživanja koja su provedena na Afroamerikancima u SAD-u, te sama po sebi nije sporna. Ono što jest sporno je Sesardićeva tvrdnja da je ta razlika u prosjeku koeficijenta inteligencije primarno genetski uvjetovana, te da drugi faktori – poput slabijeg obrazovanja, lošijeg socioekonomskog statusa ili veće izloženosti diskriminaciji i nasilju – igraju puno manju ulogu.

Sesardić je svoju poziciju da je razina nečije inteligencije primarno određena genetskim nasljeđem na puno ozbiljniji način branio u svojim ranijim tekstovima (v. Sesardić, 2005). Iako su ti njegovi tekstovi zanimljiv i dobrodošao doprinos debati o odnosu genetike i izvanjskih faktora u razvoju inteligencije, Sesardićeva poziciju prihvaća mali broj genetičara i filozofa koji se bave ovom temom. Razlog tome nije, kako se sugerira u knjizi *Konsenzus bez pokrića*, ignoriranje jasnih znanstvenih uvida zbog političke korektnosti, već upravo suprotno: značajan broj znanstvenih istraživanja provedenih od strane uglednih znanstvenika koji potvrđuju postojanje snaže korelacije između razvoja inteligencije i vanjskih utjecaja poput dovoljne i ispravne prehrane, siromaštva, pismenosti i obrazovanja ili razine i kvalitete interakcije roditelja i djece. To, naravno, ne znači da je debata o toj korelaciji završena i da bi trebali izbjegavati daljnja istraživanja ili *a priori* odbaciti ona istraživanja koja ne potvrđuju ranije rezultate. No, krajnje neuvjerljivo je uzeti kao valjanu početnu pretpostavku svog argumenta, kao što to čini Sesardić, da je presudni faktor nečijeg koeficijenta inteligencije genetsko nasljeđe. U ovoj knjizi, autor uzima svoje uvjerenje o ovome pitanju – uvjerenje koje ne podržava većina eksperata koji se bave tim pitanjem – kao datost. Genetika neosporno igra ulogu, ali stvaran intelektualni razvoj pojedinca je previše kompleksno pitanje da bi ga sveli samo ili primarno na genetski potencijal.

No, čak i kada bi se sutra pokazalo da je Sesardić u pravu i da vanjski faktori igraju zanemarivu ulogu u usporedbi s genetskim nasljeđem u razvoju inteligencije, iz tog uvida ne slijedi zaključak da je prosječna razina inteligencije povezana s rasnim identitetom. Upravo suprotno, skoro svi autori na koje se Sesardić poziva u obrani teze da genetika igra ključnu ulogu u određivanju koeficijenta inteligencije (v. str. 211) smatraju kako ne postoje valjani znanstveni dokazi da se genetski kognitivni

potencijal može iščitati iz pripadnosti određenoj rasnoj grupi. Istina, u suvremenim raspravama o konceptu rase ne postoji konsenzus među filozofima kako ispravno treba razumjeti taj koncept. Većina njih gleda na rasu kao na društveni konstrukt, ali čak i među onima koji smatraju da koncept rase ima biološko utemeljenje, malo njih prihvaća Sesardićevu tezu o genetski utemeljenoj kognitivnoj inferiornosti negroidne rase.⁹ Poanta nije da je Sesardićeva pozicija po pitanju rase i inteligencije *a priori* neodrživa ili da je trebamo bez pogovora odbaciti. Pitanje odnosa rase i inteligencije ne bi trebala biti tabu tema.¹⁰ No, s obzirom na značajan broj respektabilnih znanstvenika koji se bave ovom temom – genetičara, sociologa, psihologa, politologa i filozofa – koji odbacuju kao teorijski i empirijski neutemeljenu poziciju koju Sesadrić zagovara, čitatelj bi s pravom očekivao da će se autor knjige detaljno pozabaviti s argumentima svojih neistomišljenika i plauzibilno obrazložiti zašto su njihovi argumenti manje uvjerljivi od njegovih. Nažalost, u ovom slučaju, kao i nizu drugih u knjizi, autor je (da posudimo njegove riječi) "jednostavno pretpostavio ono što je trebalo dokazati".

Ovdje dolazimo do srži problema knjige *Konsenzus bez pokrića*. S jedne strane, teško se ne složiti s autorom da trebamo ne samo dopustiti, već i poticati propitivanje široko rasprostranjenih ideja i uvjerenja o temama o kojima se govori u ovoj knjizi. Ozbiljne rasprave o valjanosti postojećeg konsenzusa su jedini način, kako je prije više od stoljeća i pol upozorio John Stuart Mill, da spriječimo da se naši znanstveni, moralni i politički argumenti ne pretvore u nedodirljive dogme. S druge strane, trebamo odbaciti tendenciju – danas prisutnu i u lijevom i u desnom političkom prostoru – da one koji se ne slažu s našom stavovima, posebno kada se pozivaju na valjane i znanstveno utemeljene argumente, prozivamo za ideološku pristranost. Ironija knjige *Konsenzus bez pokrića* je da njen autor radi upravo ono za što – opravdano – optužuje neke od lijevih intelektualaca i aktivista: umjesto ozbiljnog doprinosa raspravi o kompleksnim pitanjima, dobivamo selektivno čitanje ili ignoriranje argumenata druge strane i prozivanje ideoloških neistomišljenika kao znanstvenih ili filozofskih folirana koji nisu vrijedni naše pažnje. Da bi se uvjerilo čitatelja da je konsenzus o pitanjima o kojima knjiga raspravlja – govoru mržnje, reformi obrazovanja, useljeništvu, moralnoj (ne)opravdanosti mučenja ili "egalitarističkom mitu" – uistinu "bez pokrića", potrebno je odraditi intelektualni posao i detaljnije se posvetiti argumentima onih koji zagovaraju suprotnu poziciju. No, izgleda da autor jednostavno nema ni dovoljno volje ni strpljenja za takav pristup. Njegova središnja teza o "konsenzusu bez pokrića" temelji se na truizmu da o svakome od pitanja o kojima raspravlja postoje i mišljenja protivna postojećem konsenzusu, na selektivnom pozivanju na istraživanja koja su u skladu s njegovom pozicijom i zanemarivanju ili upitnoj interpretaciji onih koja nisu, te na površnom i ponekad potpuno pogrešnom razumijevanju temeljnih pojmova (poput govora mržnje ili rase) i problema o kojima raspravlja. Ilustrirajmo to s nekoliko primjera iz knjige.

U poglavlju "Sloboda govora i njezini neprijatelji", uz već gore navedene probleme, Sesadrić se protivi odluci hrvatskog Ustavnog suda da je ustaški pozdrav

⁹ Jasan pregledan različitih filozofskih pozicija o rasi, v. u: James i Burgos (2022). Znanstvene argumente kojima se odbacuju biološka povezanost inteligencije i rase, v. u: Turkheimer, Paige Harden i Nisbett (2017).

¹⁰ Dokaz da se ne radi o tabu temi nije samo činjenica da zagovornici genetskog objašnjenja slabijih rezultata Afroamerikanaca na testovima inteligencije, poput Charlesa Murraya u SAD-u ili Sesardića u Hrvatskoj, imaju uspješne akademske karijere i objavljuju svoje knjige kod uglednih izdavača, već su prisutni i u medijskome prostoru.

"Za dom spremni" protivan Ustavu Republike Hrvatske zato što su članci Ustava na koje se Ustavni sud referirao u svojoj odluci "toliko... općeniti i nedorečeni, ili su puko proklamacijskog sadržaja, da nije jasno kako bi iz takvih premisa uopće mogla biti iscijedena željena konkluzija" (str. 123). Ustavni pravnici bi se vjerojatno samo nasmijali na ovakvo elementarno nerazumijevanje logike prava ili uloge ustavnih sudova u tumačenju članaka ustava. Čini se da je Sesardić ovdje smetnuo s uma vlastito upozorenje koje iznosi u četvrtome poglavlju: "kritičari neće zasluživati ozbiljniju pozornost ako se odmah pokaže da su elementarno neinformirani o stajalištu koje nastoje dovesti u sumnju" (str. 211).

Poglavlje "Teroristi i njihova prava" bavi se pitanjem da li neke od sigurnosnih mjera koja je provodila Busheva administracija tokom "rata protiv terorizma", poput držanja zatočenika optuženih za terorizam u pritvoru bez suđenja i mučenja zatočenika, mogu biti moralno i zakonski opravdane. Vežano uz prvu temu – zatočeništvo bez prava na obranu i sudski proces – autor nudi čitatelju poprilično tanke argumente zašto se takvo oduzimanje prava može opravdati. U poglavlju nema podatka kako je od 779 zatočenika u Guantanamo za koje je postojala sumnja da su islamistički teroristi, 732 njih pušteno (u brojnim slučajevima nakon višegodišnjeg zatočeništva i opetovanog mučenja) bez ikakve optužnice.¹¹ Umjesto toga, Sesardić se referira na neimenovani "američki izvor" koji tvrdi da je za one koji su pušteni iz Guantanamo "potvrđeno za njih 16%", te je "postojala... sumnja za još dodatnih 12%" da su se uključili u "terorističku aktivnost ili komunikaciju s terorističkom organizacijom" (str. 312). Čak i ako je i sumnja neimenovanog izvor točna, zar ne bi humanistički orijentirani filozof i zagovornik ljudskih prava trebao biti užasnut time da je 527 nevinih osoba bilo zatvoreno bez ikakvog sudskega procesa te da je dio njih bio izložen mučenju? Sesardić uvažava da se "ne može isključiti mogućnost da su neki dospjeli u Guantanamo greškom i da su posve neležni", ali da je pritvor u Guantanamo opravdan barem za onih "20 posto preostalih zatočenika koji nisu otpušteni" (str. 313). U stvari, 2022., u vrijeme kada je Sesardićeva knjiga objavljena, samo 7% zatočenika nije otpušteno iz Guantanamo.

Autorova rasprava o tome je li *waterboarding* mučenje ili nije, niže jedan neuvjerljivi argument za drugim. Prvo, Sesardić nije zadovoljan s definicijom mučenja u UN-ovoj Konvenciji protiv mučenja i drugog okrutnog, nehumanog te ponižavajućeg postupanja i kažnjavanja. Prema njemu, definicija mučenja kao "svakog postupka kojim se nekome namjerno nanosi teška bol i patnja, bili oni fizički ili mentalni" nije dovoljno jasna da bi mogli, bez rezerve, proglasiti *waterboarding* mučenjem. Možda mu u njegovoj dilemi može pomoći posebni izvjestitelj UN-a o mučenju Nils Melzer koji je 2017. ustvrdio "bez ikakve sumnje, *waterboarding* predstavlja mučenje" (UN, 2017a). Drugi argument je da značajan broj ispitanika u anketama ("prema nekim izvorima, oko jedne četvrtine") ne smatra *waterboarding* mučenjem (str. 324). U knjizi nema nikakve reference na te ankete i "neke izvore", pa ne znamo gdje i kada su ankete provedene, te na kojem uzorku. No, valjanost ovog argumenta, neovisno o pouzdanosti neimenovanih anketa, jednaka je valjanosti argumenta da trebamo ozbiljno razmisliti o mogućnosti postojanja duhova, uzimajući u obzir to da četvrtina građana SAD-a vjeruje da duhovi postoje (Ballard, 2019). Za Sesardića su stavovi onih koji su se svojevoljno izložili *waterboardingu* – poput novinara Christophera Hitchensa – i zaključili da se radi o mučenju manje uvjerljivi jer se radi isključivo o njihovom "subjektivnom iskustvu" (str. 325).

¹¹ Detaljnije podatke, v. u: Bridge Initiative Team (2020). O UN-ovu specijalnom izvješću o mučenjima koje je provodila CIA u sklopu rata protiv terorizma, v. UN (2017b).

Također, Sesardiću je nezamislivo da je američka vojska koja je podvrgnula više tisuća svojih vojnika *waterboardingu*, "masovno mučila svoje građane" (str. 324). Ne spominje da je razlog zašto je američka vojska provodila taj program bio da pripremi svoje vojnike za situaciju u kojoj se mogu naći ako budu uhvaćeni od neprijatelja, dakle, pripremala ih je da izdrže mučenje. Također, autor je smetnuo s uma da ni američki vojnici, ni Hitchens nisu, prema UN-ovoj definiciji (na koju se i sam autor referira) bili mučeni. Prvo, slobodno su pristali biti povrgnuti *waterboardingu* (za Sesardića je činjenica da postoje osobe koje su pristale biti izložene *waterboardingu* indikacija da ta praksa zapravo nije mučenje). Drugo, UN-ova definicija ne smatra mučenjem svaku instancu gdje je osoba izložena teškoj boli i patnji, već jasno navodi i ciljeve koji se žele nanijeti tim činom (dobivanje informacija, zastrašivanje, kažnjavanje ili diskriminacija). Niti jedan od tih ciljeva nije primjenjiv na primjere na koje se Sesardić referira. No, autor barem priznaje da su, za razliku od zatočenika u Guantanamo, američki vojnici i Hitchens znali da mogu u bilo kojem trenutku dati znak i prekinuti davljenje vodom. Ipak, zaključuje kako "nema uvjerljivih dokaza" na temelju kojih bi mogli uvjerljivo ustvrditi je li *waterboarding* mučenje ili ne.

Čak i ako se čitatelj ipak odluči da je *waterboarding* mučenje, to nije previše relevantno, smatra autor, ako možemo pokazati da, barem načelno, postoje situacije u kojima bi mučenje moglo biti moralno opravdano. Ovdje se Sesardić vraća prežvakanom *ticking-bomb* misaonom eksperimentu: ako mučenjem terorista možemo spasiti živote tisuću nevinih ljudi, mučenje ne može *a priori* biti moralno nedopustivo. U filozofskom aspektu, ovo poglavlje ne donosi ništa novo, osim što nam autor otkriva svoju predanost konzekvencijalističkoj nasuprot deontološkoj poziciji. Za one koji se ne slažu s njegovom pozicijom, autor ne bira riječi: za zagovornika kantijanske pozicije o apsolutnoj moralnoj zabrani mučenja poput Jeremyja Waldrona treba se zapitati "je li on u punom smislu čovjek te je li posve izgubio moralni kompas"? Sesardić dodaje da bi takav filozof, kada bi ga suočili sa situacijom u kojoj treba podvrgnuti mučenju potencijalnog masovnog ubojicu kako bi spasio živote tisuće nevinih ljudi, "vjerojatno brzo došao k svijesti, shvatio prioritete i izabrao jedinu razumnu opciju" (str. 334), te da ni sam Waldron "ne može biti toliko lud" (str. 329) da bi u takvoj situaciji i dalje branio svoju poziciju. Sve to Sesardić čini nakon što je u istome poglavlju opravdano upozorio kako su, u ozbiljnim akademskim raspravama, arogantna moralna superiornost i omalovažavanje filozofskih neistomišljenika neprimjereni i nepotrebni (str. 333).

Važnije, potpuno je nejasno koja je relevantnost *ticking-bomb* misaonog eksperimenta za autorovo opravdavanje politike mučenja koju je provodila Busheva administracija. Sesardić eksplicitno kaže kako njegovi argumenti samo pokazuju kako, barem načelno, postoji kontekst u kojem bi mučenje neke osobe bilo prihvatljivo. No, da bi taj teorijski argument bio primjenjiv na moralnu ocjenu američke politike u borbi protiv terorizma moramo odgovoriti na barem još dva pitanja: je li uistinu postojala *ticking-bomb* situacija u kojoj je mučenje terorista spasilo živote nevinih ljudi i je li mučenje u takvoj situaciji uistinu efikasno? Autor izbjegava odgovoriti na ova pitanja. Indikativno, u knjizi nema ni riječi o izvještaju Odbora za obavještajna pitanja američkog Senata iz 2014. u kojem jasno stoje sljedeći zaključci: CIA-ina upotreba pojačanih ispitivanja (tj. mučenja) nije se pokazala efikasnim načinom dobivanja informacija; CIA-no opravdanje pojačanih ispitivanja temeljilo se na netočnim informacijama o njihovoj učinkovitosti; CIA-na ispitivanja zatvorenika su bila puno gora i brutalnija nego što je to službeno dokumentirano.¹² Također, nema

¹² V. Senate Select Committee on Intelligence (2014).

spomena slučaja Ibn al-Shaykh al-Libija koji je, nakon što je bio mučen, priznao da postoji povezanosti Al Qaide i Iraka, te da Irak skriva oružje masovnog uništenja. SAD je iskoristio to priznanje, koje se pokazalo potpuno lažnim, kao glavno opravdanje za invaziju na Irak.

Dva su poglavlja u knjizi posvećena intelektualnoj povijesti. Poglavlje o 1968-oj je napisano zanimljivo, na trenutke čak i zabavno. Ne donosi ništa novo, ali nije loše još jednom se podsjetiti intelektualnog i političkog diletantizma nekih sudionika i zagovornika studentskih prosvjeda '68., njihove nekritičke podrške komunizmu, te Castrovom ili Maovom poretku ili, u jugoslavenskom kontekstu, bezrezervnih iskaza lojalnosti liku i djelu Josipa Broza Tita gotovo svih sudionika studentskog pokreta. Nažalost, ni u ovom poglavlju autor ne može pobjeći od površnosti i ideološke pristranosti. Tako, primjerice, nakon opravdane kritike Marcuseovog koncepta represivne tolerancije, iznosi dubioznu tvrdnju kako je ključna razlika između ljevice i desnice u tome što na desnici "nema ni jednog imalo značajnog mislioca" (str. 245) koji bi zahtijevao zabranu javne objave stajališta svojih umjerenijih ideoloških protivnika. Naravno, moguće je da autor ne smatra Rogera Scrutona, Williama F. Buckleya, Rusella Kirka ili Josepha Ratzingera značajnim misliocima ili nije upoznat s njihovim stavovima o prihvatljivim granicama slobode govora. Podjednako upitna je i sljedeća autorova tvrdnja: "jedna od karakteristika studentskih gibanja bio je kronični nedostatak smisla za humor" (str. 246). Spomenimo samo *Spassguerillu* u Njemačkoj, *Yippies* u SAD-u i Cohn-Bendita u Francuskoj.

Poglavlje o Gaji Petroviću i praksisovcima sadrži neke zanimljive dijelove. Autor, primjerice, uvjerljivo argumentira zbog čega je Praxis bio popularan u lijevim intelektualnim krugovima izvan Jugoslavije, te zbog čega je filozofski utjecaj te škole mišljenja danas više-manje nepostojeći. No, glavna je tema ovoga poglavlja *ad hominem* napad na Petrovića. U najdužem poglavlju u knjizi, na skoro sto stranica Sesardić je posvetio samo par stranica kritici Petrovićevih filozofskih ideja. To ne treba čuditi, uzevši u obzir da autor smatra Petrovićev filozofski opus potpuno irrelevantnim. Jedino pozitivno što u ovome poglavlju možemo pročitati o Petroviću jest da je protratio svoj "ogroman intelektualni potencijal" baveći se marksističkom mišlju (str. 433). Ostatak poglavlja posvećen je tome da se Petrovića prikaže kao karijerista, oportunistu, licemjera i intelektualnog diletanta. U poglavlju nalazimo i par intermeća u kojima Sesardić prikazuje istaknute filozofe koji su s hvalom govorili o Petroviću kao filozofske šarlatane (Bloch) ili kao pristojne ljude koji su, zapravo, imali nisko mišljenje o Petroviću kao filozofu (Habermas).

No, ključni Sesardićev argument, kako to i podnaslov poglavlja "od Staljinizma do srpskog nacionalizma" sugerira, jest taj da je Petrović bio prikriveni srpski nacionalist. Sesardić nudi nekoliko dokaza za tu tvrdnju: *možda* je izvor Blochove tvrdnje da su Hrvati koji žive u Njemačkoj gotovo svi fašisti upravo Petrović; potpora Mihailu Đuriću na stranicama časopisa *Praxis najvjerojatnije* je došla od Petrovića; iako "nije moguće konkluzivno dokazati" (str. 412) da je Puhovski nagrađen mjestom u redakciji *Praxisa* za svoje svjedočenje protiv prolječara, sasvim je *moguće* da se upravo to dogodilo; *moguće* je da su Petrovićevo članstvo u SANU 1988. i njegovo uvjerenje da su Srbi, Crnogorci i u drugi nealbanski narodi prisilno protjeravani s Kosova dokazi njegove simpatije prema velikosrpskom nacionalizmu. Svaki bi ozbiljniji povjesničar takve dokaze nazvao spekulacijama. No, čak i kada se bi se Sesardićeve spekulacije pokazale točnima, neozbiljno je Petrovića trpati u isti koš s beogradskim praksisovcima poput Mihajla Markovića i Svetozara Stojanovića koji su bili otvoreni ideolozi i apologeti Miloševićeve velikosrpske politike. Sesardić nigdje ne spominje

Petrovićeve osude nacionalizma i rata već zaključuje da se zagrebački praksisovci u pitanju potpore srpskome nacionalističkom projektu nisu "u bitnome, ponašali drugačije od svojih beogradskih kolega" (str. 426), no kako su živjeli u Hrvatskoj, bili su dovoljno oprezni da prikriju svoj srpski nacionalizam. Izgleda da nisu bili dovoljno oprezni da prevare autorov detektivski njih.

Na kraju, vratimo se Sokratu. U Platonovom dijalogu *Gorgija* Sokrat u raspravi s učiteljem govorništva po kojem dijalog nosi ime povlači ključnu razliku između filozofa i sofista, tj. između onih koji sudjeluju u filozofskoj raspravi da bi se, kroz međusobnu razmjenu argumenata, približili istini te onih koji po svaku cijenu žele pobijediti u raspravi uzdajući se u neinformiranost svojih sugovornika o temi o kojoj se raspravlja. Teško se oteti dojmu da knjiga *Konsenzus bez pokrića* pripada sofistichkom, a ne filozofskom žanru. Idealan čitatelj ove knjige je onaj kojeg duboko živcira politička korektnost i liberalna moralna uzvišenost, nije previše upoznat s temama o kojima autor piše, nema strpljenja baviti se s argumentima koji se ne slažu s njegovim svjetonazorom, te je voljan pročitati preko četiristo stranica kako bi našao potvrdu svojih protuljevičarskih stavova. Svim drugim čitateljima preporučio bih da posvete svoje vrijeme ozbiljnijim knjigama.

Literatura

- Ballard, J. (2019). Many Americans believe ghosts and demons exist. *YouGovAmerica*, 21. listopada. <https://today.yougov.com/topics/society/articles-reports/2019/10/21/paranormal-beliefs-ghosts-demons-poll>
- Blanuša, N., i Kulenović. E. (2018). Hate Speech, Contentious Symbols and Politics of Memory: Survey Research on Croatian Citizens' Attitudes. *Politička misao*, 55(4), 176-202. <https://doi.org/10.20901/pm.55.4.07>
- Brettschneider, C. (2010). When the State Speaks, What Should It Say? The Dilemmas of Freedom of Expression and Democratic Persuasion. *Perspective on Politics*, 8(4), 1005-1019. <https://doi.org/10.1017/S15375927100003154>
- Bridge Initiative Team. (2020). Guantánamo Bay Military Prison: Narratives and Numbers. 4. studenog. <https://bridge.georgetown.edu/research/guantanamo-bay-data-project/>
- Camus, A. (1963). Reflections on the Guillotine. U: *Resistance, Rebellion and Death* (str. 131-179). New York: The Modern Library.
- DPIC, b.d. Murder Rate of Death Penalty States Compared to Non-Death Penalty States. <https://deathpenaltyinfo.org/facts-and-research/murder-rates/murder-rate-of-death-penalty-states-compared-to-non-death-penalty-states>
- Dworkin, R. (2009). Foreword. U: I. Hare i J. Weinstein (ur.), *Extreme Speech and Democracy* (str. v-ix). Oxford: Oxford University Press.
- ECRI. (2016). *ECRI General Policy Recommendation No.15 on Combating Hate Speech*. Strasbourg: Council of Europe.
- Elster, E. (2011). Hard and Soft Obscurantism in the Humanities and Social Sciences. *Diogenes*, 58(1-2), 159-170. <https://doi.org/10.1177/03921921112444984>
- Glendon, M. A. (2002). *A World Made New: Eleanor Roosevelt and the Universal Declaration of Human Rights*. New York: Random House.
- Heinze, E. (2015). *Hate Speech and Democratic Citizenship*. Oxford: Oxford University Press.
- Hood, R. (2002). *The Death Penalty: A Worldwide Perspective* (3rd Edition). Oxford: Oxford University Press.
- James, M., i Burgos, A. (2022). Race. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2022 Edition).
- Lauren, P. G. (2003). *The Evolution of International Human Rights*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Loewenstein, K. (1937a). Militant Democracy and Fundamental Rights I. *The American Political Science Review*, 31(3), 417-432.
- Loewenstein, K. (1937b). Militant Democracy and Fundamental Rights II. *The American Political Science Review* 31(4), 638-658.
- Malik, K. (2012). Interview with Kenan Malik. U: M. Herz i P. Molnar (ur.), *The Content and Context of Hate Speech* (str. 81-91). Cambridge: Cambridge University Press.
- Morisi, È. (2014). To Kill a Human Being: Camus and Capital Punishment. *South Central Review*, 31(3), 43-63.

- NRC (2012). *Deterrence and the Death Penalty*. Washington, DC: The National Academies Press
- Parekh, B. (2012) Is There Case for Banning Hate Speech? Hate Speech. U: M. Herz i P. Molnar (ur.), *The Content and Context of Hate Speech* (str. 37-56). Cambridge: Cambridge University Press.
- Senate Select Committee on Intelligence (2014). Committee Study of the CIA's Detention and Interrogation Program, https://www.feinstein.senate.gov/public/_cache/files/7/c/7c85429a-ec38-4bb5-968f-289799bf6d0e/D87288C34A6D9FF736F9459A-BCF83210.sscistudy1.pdf
- Sesardić, N. (2005). *Making Sense of Heritability*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Šimonović, I. (2020). Zašto je važna borba protiv smrtne kazne? *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 70(2-3), 213-250. <https://doi.org/10.3935/zpfz.70.23.02>
- Steiker, C. S. (2002). Capital Punishment and American Exceptionalism. *Oregon Law Review*, 81(1), 97-130.
- Strossen, N. (2018). *HATE: Why We Should Resist It with Free Speech, Not Censorship*. Oxford: Oxford University Press.
- Truskett, J. P. (2003). The Death Penalty, International Law, and Human Rights. *Tulsa Journal of Comparative & International Law*, 11(2), 557-602.
- Turkheimer, E., Paige Harden, K., i Nisbett, R. (2017). Charles Murray is once again peddling junk science about race and IQ. *Vox*. 18. svibnja. <https://www.vox.com/the-big-idea/2017/5/18/15655638/charles-murray-race-iq-sam-harris-science-free-speech>
- UN (2017a). Torture is torture, and waterboarding is not an exception – UN expert urges the US not to reinstate it, 30. siječnja. <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2017/01/torture-torture-and-waterboarding-not-exception-un-expert-urges-us-not>
- UN (2017b). "US must stop policy of impunity for the crime of torture" – UN rights expert, 13. prosinca. <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2017/12/us-must-stop-policy-impunity-crime-torture-un-rights-expert?LangID=E&NewsID=22532>
- UN (2020). *United Nations Strategy and Plan of Action on Hate Speech: Detailed Guidance on Implementation for United Nations Field Presences*. <https://www.un.org/en/genocideprevention/publications-and-resources.shtml>
- Waldron, J. (2010). Dignity and Defamation: The Visibility of Hate. *Harvard Law Review*, 123(7), 1596-1657.

